Kamieniecki, Igor

Kimmerowie

Studia i Materiały Archeologiczne 14, 65-73

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Igor Kamieniecki

Kimmerowie

W początkach epoki żelaza tereny leżące na północ od Morza Czarnego opanowane były przez plemiona scytyjskie, sarmackie, meockie i przez Greków. Początkowo, na przełomie epoki brązu i żelaza jeszcze obecni tam byli Kimmerowie. Z końcem epoki żelaza (w znacznej mierze wyznaczając ten koniec) pojawiają się Goci i Hunowie.

Zauważmy, że omawiana epoka była pod wieloma względami szczególna. Opanowanie żelaza doprowadziło do rewolucyjnych zmian w życiu wszystkich społeczności. Przemiany owe były tak radykalne, że istniejących w początkach epoki żelaza poprzedników tych społeczności nie udaje się ustalić w sposób niebudzący wątpliwości. W omawianym okresie pojawiają się na interesującym nas obszarze także pierwsze państwa. Przede wszystkim są to greckie miasta, wywierające ogromny wpływ na plemiona miejscowe. Pamiętać trzeba, że na południu Azji Mniejszej w tym czasie istnieje już szereg państw, z którymi narody Przedkaukazia od czasu do czasu nawiązywały kontakty. Są to: Urartu na Zakaukaziu, które przetrwało do VI wieku p.n.e., Asyria, Media, Lidia. W VI wieku p.n.e. zaczyna kształtować się państwo w Kolchidzie, nieco później powstaje królestwo armeńskie i Albania. Dla pełnego obrazu należy wymienić także państwa Azji Centralnej: Partię, Baktrię, Chorezm i inne. Państwo stworzyli również Scytowie, tego samego bliscy byli Syndowie, jedno z plemion meockich. Można powiedzieć, że są to przejawy zaprowadzania wewnętrznego porządku. Dla historyków ważne jest, że począwszy od tego okresu mamy do czynienia z narodami, których nazwy są nam znane i że dysponujemy pewną ilością danych dotyczących historii politycznej tych narodów. Stwarza to zasadniczo nową sytuację z punktu widzenia archeologów.

Kontakty ze światem egejskim i z Azją Mniejszą istniały już wcześniej, a i w rejonach tych wiedziano o północnych wybrzeżach Morza Czarnego. Wiedza ta nie została jednak utrwalona w źródłach pisanych, a przynajmniej źródła takie nie dotrwały do naszych czasów. Dane archeologiczne wskazują na istnienie dosyć inten-

---

Profesor Igor Sergiejewicz Kamieniecki jest pracownikiem moskiewskiego Instytutu Archeologii Rosyjskiej Akademii Nauk. Zajmuje się archeologią okresu antycznego i plemion Europy południowo-wschodniej. Jest najwybitniejszym znawcą Meotów. Artykuł został napisany w 2006 roku specjalnie dla Studiów i Materiałów Archeologicznych.

sywnych kontaktów, poczynając od III tysiąclecia p.n.e. W tym czasie na stepach nadczarnomorskich koczują plemiona kultury jamowej, a następnie kultury katakumbowej. W ich pochówkach stosunkowo często spotyka się fajansowe paciorki pochodzenia małoazjatyckiego, najpewniej egipskiego. Od drugiej połowy II tysiąclecia p.n.e. trafiają tu również egipskie, także fajansowe, skarabeusze. Są i inne dowody wzajemnych kontaktów. Zatem wyprawa argonautów, przez grecką tradycję umiejscawiana w roku 1325 p.n.e., nie była niczym wyjątkowym. Odwiedzane były także inne rejony wybrzeży czarnomorskich, nie tylko Kolchida. Argonauci najwyraźniej mieli szczęście, że towarzyszył im Orfeusz, który ocalił dla nas pamięć o ich przedsięwzięciu.

Kimmerowie są pierwszym znanym z nazwy narodem Północnego Nadczarnomorza. Jeśli jednak odrzucić wszelkie nieprawdopodobne informacje o tym, jakoby żyli „u wrót Piekieł" lub „na Zachodzie", to okaże się, że dysponujemy niewielką ilością wiadomości dotyczących czasów, gdy przebywali na stepach wschodnioeuropejskich. Ponadto źródła, z których możemy czerpać tę wiedzę, powstały w kilka stuleci po odejściu stamtąd Kimmerów. O ich obecności świadczy niewielka ilość danych toponimicznych, jeśli zaś chodzi o dane archeologiczne, to na razie nie udało się w sposób nie budzący wątpliwości powiązać z Kimmerami żadnych znalezisk. Być może więcej wiemy o małoazjatyckim okresie ich historii. Najobszerniejszy przekaz o tym narodzie znajduje się w *Dziejach* Herodota. Autor pisze, że Kimmerowie panowali na terenach, które później zajęte zostały przez Scytów. Kiedy dotarła wieść o zbliżaniu się Scytów, zwołano naradę. „Królowie" chcieli wojny, natomiast „lud" wolał oddać ziemie bez rozlewu krwi. „Królowie" podzielili się na dwie grupy i podjęli walkę między sobą, woląc śmierć niż ucieczkę. *Wszystkich królów, którzy pozabijali się nawzajem, lud kimmeryjski pogrzebał nad rzeką Tyras – ich mogiła do dzisiaj jeszcze jest widoczna, a po pogrzebie lud opuścił kraj, tak że najeźdźcy scytyjscy zajęli ziemie już pozbawione mieszkańców* (IV 11)[1]. Kimmerowie podobno przeszli wzdłuż wschodnich wybrzeży Morza Czarnego i *[...] osiedlili się na półwyspie, na którym obecnie leży helleńskie miasto Synope* (IV 12). Dla nas jest ważne, że Herodot lokował centrum Kimmerów nad Dniestrem (Tyras). Jeśli zaś chodzi o marszrutę „ucieczki", to przedstawia się ona zgoła fantastycznie, oznacza bowiem, iż Kimmerowie, uciekając przed Scytami nadciągającymi ze wschodu, szli im naprzeciw. Również marsz wzdłuż wschodniego brzegu Morza Czarnego według mnie wydaje się niemożliwy. Herodot wspomina ponadto o zdobyciu przez Kimmerów Sardes, stolicy Lidii za panowania Ardysa (I 16) i o wypędzeniu ich „z Azji" za panowania Alyattesa (I 17).

Z drugiej strony mamy informację Eustathiosa (druga połowa XII wieku n.e.), pochodzącą z jakiegoś wcześniejszego źródła, że Kimmerowie *są narodem scytyjskim; na krótko przed Homerem lub nawet w jego czasach wyruszywszy z Bosporu Kimmeryjskiego [...], przeszli większą część Azji* (*Scholia do Odysei* XI 14). Z Bosporem wiąże Kimmerów również Strabon, przywołując na poparcie tej tezy dane topo-

[1] Wszystkie tłumaczenia autorów greckojęzycznych za: V.V. Latyšev, *Izvestija drevnich pisatelej o Skifii i Kavkaze*, Vestnik drevnej istorii 1947, fasc. 1-4 oraz *idem*, 1948, fasc. 1-4.

nimiczne: *W tej to górskiej krainie* (Góry Krymskie – I. K.) *jest i inna góra – Kimmerik, nazwana tak od imienia Kimmerów, niegdyś władających Bosporem; stąd też nazywa się Bosporem Kimmeryjskim cała ta część cieśniny, która przylega do ujścia Meotydy* (VII 4.3)[2]. Możemy jeszcze dorzucić Przesmyk Kimmeryjski, miasta Kimmerikos na południowym wybrzeżu Półwyspu Kerczeńskiego i Kimmerion na północy Półwyspu Tamańskiego oraz przylądek Kimmer w pobliżu ujścia rzeki Kubań[3]. Szczególnie interesujący jest przekaz pochodzący od Kallimacha (poeta, III wiek p.n.e.), wyraźnie nawiązujący do tej samej tradycji, co i informacje Eustathiosa. W *Hymnie do Artemidy* Kallimach opowiada o zakończonej niepowodzeniem rzekomej próbie Kimmerów pod wodzą Ligdamisa zniszczenia świątyni Artemidy w Efezie: *Przecież i niegodziwy Ligdamis, szalejąc, groził jej zburzeniem; przywiódł przed nią równe piaskom (w liczbie) wojsko dojarzy kobył Kimmerów, którzy żyją przy Brodzie Krowy, córki Inachosa. O, nieszczęsny król, jakże się pomylił: ni jemu, ni nikomu innemu z tych, których wozy stały w dolinie rzeki Kaystros, nie było dane powrócić do Scytii* (III 251-258)[4]. Oprócz utożsamienia „dojarzy kobył" z Kimmerami, wbrew zwyczajowemu utożsamianiu ich ze Scytami, dla nas istotna jest ich lokalizacja. Córką Inachosa była Io, przemieniona w krowę przez zazdrosną Herę. „Bród Krowy", jak to wynika z Ajschylosa (*Prometeusz skowany* 729-761), odpowiada Bosporowi Kimmeryjskiemu. Zwróćmy także uwagę na „wozy", świadczące o koczowniczym trybie życia.

Dwie wersje lokalizacji Kimmerów legły u źródeł hipotezy o rozdzieleniu się przez nich na dwie niezależne grupy: zachodnią, która przewędrowała do Azji Mniejszej przez Bałkany, i wschodnią, migrującą szlakiem kaukaskim[5]. Istnieje ponadto hipoteza, według której lokalizacja Kimmerów nad Dniestrem jest mitem pochodzącym od miejscowych Greków i nie odpowiada rzeczywistości[6]. W Azji Mniejszej Kimmerowie zetknęli się ze starożytnymi państwami, przede wszystkim z Urartu i z Asyrią. Zachowane zabytki pisma klinowego pozwalają na poznanie historii Kimmerów na nowych obszarach bardziej dokładnie niż w przypadku ich pobytu na terenach Północnego Nadczarnomorza. Źródła te mają cechy dokumentów, co korzystnie odróżnia je od źródeł greckojęzycznych. Fakt osiedlenia się Kimmerów w Azji Mniejszej nie

---

[2] Meotyda (Morze Azowskie) uważana była przez starożytnych geografów za przedłużenie rzeki Tanais (Don). Bospor Kimmeryjski (Cieśnina Kerczeńska) uważany był za „ujście" Meotydy i Tanais.

[3] V.D. Blavatskij, *Kimmerijskij vopros i Pantkapej*, Vestnik Moskovskogo universiteta 8, 1948, p. 9-18; S.R. Tochtas'ev, *Kimmerijskaja toponimija*, vol. 1, *Ètnogenez narodov Balkan i Severnogo Pričernomor'ja Lingvistika, istorija, archeologija*, Moskva 1984.

[4] A.I. Ivančik, *Kimmerijcy. Drevnevostočnye civilizacii i stepnye kočevniki v VIII-VII vekach do n.è.*, Moskva 1996, p. 119 sq.

[5] M.I. Artamonov, *Kimmerijcy i skify (ot pojavlenija na istoričeskoj arene do konca IV v. do n.è.)*, Leningrad 1974, p. 18 sq.

[6] M.N. Pogrebova, D.S. Raevskij, I.V. Jacenko, *Kimmerijskaja problema. Po povodu knigi: A.Ju. Alekseev, N.K. Kačalova, S.R. Tockhtas'ev, Kimmerjicy: ètnokul'turnaja prinadležnost' [Publikacii Informacionno-issledovatel'skogo instituta „Ermakov", Malaja serija, vol. 1], St. Peterburg 1993, p. 12,* Vestnik drevnej istorii 1998, fasc. 5, p. 73. Autorzy dowodzą, że ten punkt widzenia był zaprezentowany w: M.N. Pogrebova, D.S. Raevskij, *Rannie skify i drevnij Vostok*, Moskva 1992, jednakże na wskazanych stronach (48 i nast.) wyraźnego przedstawienia wspomnianej hipotezy nie znalazłem.

ma bezpośredniego związku z historią interesującego nas obszaru, stanowi jednak pewne uzupełnienie obrazu tego narodu.

Przede wszystkim zauważmy, że znane nam imiona trzech kimmeryjskich wodzów działających w Azji Mniejszej, Teuszpa, Ligdamis (Tugdamme), Sandakuru (lub Sandakszatru), pochodzą z języków irańskich[7]. Wynika z tego, że Kimmerowie byli spokrewnieni ze Scytami, którzy zajęli ich miejsce na stepach południowo-wschodniej Europy. Należy pamiętać, że niektórzy z badaczy uważali Kimmerów za Traków[8]. I.M. Diakonow przypuszczał, że Kimmerowie byli przednim oddziałem Scytów, ponieważ termin „kimmerowie" oznaczał w językach wschodnich „oddział zwiadowczy, który wtargnął z północy". Sądził on jednak, że było to plemię różne od Scytów, o nieznanym nam etnonimie[9]. Jego punkt widzenia podziela I.W. Kuklina[10]. Przedstawioną wyżej rozbieżnością poglądów należy tłumaczyć trudności w odtworzeniu pochodzącego z tekstu akadyjskiego prawdziwego imienia. Istnieją zatem cztery warianty rekonstrukcji imienia Teuszpy, biorące za punkt wyjścia przypuszczenie, że jest to imię irańskie: Tavaspa – Władający Silnymi Końmi, Taiuspa – Pies-Porywacz, Daiva-spa – Boski Pies[11].

Pierwsze świadectwa o Kimmerach na Zakaukaziu pochodzą z końca VIII wieku p.n.e. W archiwum asyryjskiego władcy Sargona II (721-705 p.n.e.) znajdują się cztery listy dotyczące rozgromienia Urartyjczyków próbujących pod wodzą Rusy I (730-714 p.n.e.) wtargnąć na tereny Kimmerów. Miało to miejsce nie wcześniej niż w roku 716 p.n.e. i nie później niż w roku 714 p.n.e. W kolejnym liście, adresowanym do „herolda państwa", dowodzącego asyryjskimi wywiadowcami, znajduje się informacja, że jakiś „Kimmeryjczyk" napadł na Urartu z południowego wschodu. Miało to miejsce przed rokiem 714 p.n.e., może nawet przed 716 p.n.e. A.I. Iwanczik nie wyklucza, że wyprawa Rusy I była odpowiedzią na tę napaść[12]. Przypuszczenie to wymaga wyjaśnienia. Rzecz w tym, że tereny Kimmerów (Gamirr), dokąd wyprawił się Rusa I, rozciągały się na północ od Urartu. Podjęcie wyprawy na północ w odpowiedzi na napaść z południowego wschodu, z kraju Manna, wydaje się niezbyt logiczne. Miałoby to sens, gdyby „Kimmer" z krainy Gamirr podjął głęboki manewr okrążający. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że już w tym okresie część Kimmerów przeniosła się na południe w rejon Manna i Medii, gdzie później źródła odnotowują ich obecność. Nawiasem mówiąc, w innym miejscu A.I. Iwanczik całkiem wyraźnie mówi o przesiedleniu części Kimmerów jeszcze za Sargona II[13].

---

[7] V.I. Abaev, *O nekotorych lingvističeskich aspektach skifo-sarmatskoj problemy*, in: *Problemy skifskoj archeologii* [MIA, vol. 177], Moskva 1971; È.A. Grantovskij, *Rannjaja istorija iranskich plemen Perednej Azii*, Moskva 1970.

[8] M.I. Rostovcev, *Èllinstvo i iranstvo na juge Rossii*, Piotrograd 1918; Blavatskij, *Kimmerijskij vopros...*, *op.cit.*

[9] I.M. D'jakonov, *Kruglyj stol: Diskussionnye problemy otečestvennoj skifologii*, Narody Azii i Afriki 1980, fasc. 6, p. 67-102; *idem*, *K metodike issledovanij po ètničeskoj istorii (kimmerijcy)*, in: *Ètničeskije problemy istorii Centralnoj Azii v drevnosti*, Moskva 1981, p. 90-100.

[10] I.V. Kuklina, *Ètnografija Skifii po antičnym istočnikam*, Leningrad 1985.

[11] Ivančik, *Kimmerijcy.*, *op.cit.*, p. 64 sq.

[12] *Ibidem*, p. 55.

[13] *Ibidem*, p. 96.

Zauważmy, że kraj Gamirr ok. 716-714 roku p.n.e. już istniał, zatem Kimmerowie pojawili się na Zakaukaziu wcześniej.

Po tych wydarzeniach Kimmerowie „znikają" na 35 lat i pojawiają się znowu, gdy Asyrią włada Asarhaddon (680-669 p.n.e.). W drugim roku swego panowania, tj. w 679 p.n.e., Asarhaddon rozbił Kimmerów pod wodzą Teuszpy w krainie Hubuszna. W tym samym roku w Niniwie sprzedano ogród, a wśród 11 świadków transakcji znajduje się *Ubru-Harran, dowódca kimmeryjskiego pododdziału.* Sądząc z imienia, ów dowódca był Asyryjczykiem, a dowodził najemnikami kimmeryjskimi. Jednakże A.I. Iwanczik nie wyklucza, że mógł to być oddział uzbrojony na modłę kimmeryjską. Powołuje się przy tym na wykorzystywanie „kimmeryjskich łuków", „kimmeryjskich rzemieni" od uprzęży i „kimmeryjskiego obuwia" w armiach mezopotamskich[14]. W każdym razie jest to ważny szczegół, mówiący o przewadze kimmeryjskiego uzbrojenia i częściowo tłumaczący ich zwycięstwa.

Hubuszna znajdowała się w rejonie Tabal, tj. u zachodnich granic Asyrii (na południu współczesnej Turcji). W latach 670-tych Kimmerowie napadli na królestwo frygijskie leżące na południe od Tabal. W następnych latach jednak stają się oni sojusznikami Frygów. Są także obecni u wschodnich granic Asyrii, w Manna i w Medii, wobec Asyrii wrogich. Na tym samym obszarze obecni są także Scytowie pod wodzą Iszpakaiosa. W latach 680-678 p.n.e. Asyryjczycy podejmują pomyślnie zakończoną wyprawę przeciw Manna i sprzymierzonym z nią Scytom. Wiadomo, że Kimmerowie wobec tych wydarzeń przyjęli postawę neutralną. Jednakże w ostatnich latach panowania Asarhaddona Kimmerowie stają się wrogami Asyrii. Sytuacja taka – obecność bądź to wrogich, bądź przyjaznych Kimmerów na wschodzie i zachodzie – utrzymuje się także za panowania syna Asarhaddona Aszurbanipala (668-635/627 p.n.e.). W pierwszych latach jego władzy (przed rokiem 664 p.n.e.) Kimmerowie najeżdżają Lidię (zachodnia część współczesnej Turcji). Lidyjski władca Giges (685-644 p.n.e.) w zamian za potrzebną mu pomoc uznaje swoją wasalną zależność od Aszurbanipala i zobowiązuje się do płacenia „ciężkiej daniny". Około roku 665 p.n.e. udaje mu się zwyciężyć Kimmerów; jeńców odsyła Aszurbanipalowi. Wśród pojmanych, jak głosi napis z 643 roku p.n.e., było *dwóch naczelników osad.* Kimmerowie uważani są zazwyczaj za naród koczowniczy, czym tłumaczy się ich ruchliwość. Nazwa „naczelnicy osad" wskazuje bądź na osiadły tryb życia, bądź na wprowadzanie własnej administracji na podbitych terenach.

Później Kimmerowie zadają Asyryjczykom druzgocącą klęskę. W 657 roku p.n.e. astrolog Akkullanu w liście do Aszurbanipala nazywa kimmeryjskiego władcę „królem świata" i przypisuje Kimmerom „wielką potęgę". W tym czasie zachodni Kimmerowie zajęli asyryjską prowincję Kue i prawdopodobnie część Syrii. Straciwszy nadzieję na pomoc, Giges około roku 655 p.n.e. zrywa sojusz z Asyrią i zawiązuje nowy – z jej wrogiem, egipskim faraonem Psammetychem I (664-610 p.n.e.). W roku 644 p.n.e. Kimmerowie pod wodzą Ligdamisa (Dugdamme w tekstach asyryjskich) kolejny raz rozgramiają Lidyjczyków, przy czym ginie ich władca Giges.

---

[14] *Ibidem*, p. 66.

Jego syn Ardys (644-605 p.n.e.) ponownie uznaje wasalną zależność od Asyrii. O wydarzeniach tych mówią greckie źródła, ponieważ Lidia graniczy z Jonią. Herodot (I.16) i Strabon (I 3.21) wspominają o zdobyciu Sardes. Kallimach (3.251-258) pisze o „próbie" splądrowania świątyni Artemidy Efeskiej, dysponujemy także informacją o spustoszeniu Magnezji na równinie Meandra.

W roku 642 lub 641 p.n.e. król Tabal i Kimmerowie Dugdamme stanęli na zachodnich granicach Asyrii. Po rozgromieniu ich przez Asyryjczyków król Tabal posłał do Asyrii daninę – *koni i mułów bez liku* oraz poselstwo (*swoich wodzów*) wraz z Dugdamme *dla przyjaźni i pokoju*. Aszurbanipal daninę przyjął – *Złoto, różnobarwną odzież [...] razem z „wielkimi końmi", [...ko]nie do jazdy jego wysokości, bojowe wyposażenie, [cięż]ką daninę*. Tugdammu przysiągł *nie grzeszyć przeciw granicom Asyrii*, lecz potem złamał przysięgę i wszedł na jej terytorium. Prawdopodobnie został pobity i spotkała go kara bogów – *stał się bezrozumny i w pomroce roz[umu] kąsał swoje palce. Połowa jego była porażona paraliżem, ostry ból pora[ził] jego serce, był udręczony i odpadł jego członek. We krwi i wydzielinach, wśród jęków jego życie dobiegło końca*[15].

Następcą Dugdamme był jego syn Sandakuru (lub Sandakszatru). Wydaje się, że usiłował kontynuować wojnę z Asyrią, lecz także doznał porażki. Niezbyt jasno mówi o tym tekst *Hymnu Aszurbanipala do boga Marduka* datowany na początek lat trzydziestych VII wieku p.n.e[16]. Jest to ostatnia wzmianka o Kimmerach w tekstach akadyjskich.

Herodot (I 17) i Poliajnos (VII 2.1) piszą, że Kimmerowie zostali „wypędzeni" przez lidyjskiego króla Alyattesa (605-560 p.n.e.), wnuka Gigesa. Prawdopodobnie sojusznikami Lidyjczyków w tym przedsięwzięciu byli Scytowie[17]. Kimmerowie byli więc obecni w Azji Mniejszej ponad stulecie. Źródła nie wspominają o ich dalszych losach, lecz przypuszcza się, że po klęsce nie mogli już odrobić strat i ulegli asymilacji. M.I. Artamonow sądził jednak, że wrócili na Przykubanie, które zdominowali, a ich potomkami byli, być może, Syndowie[18].

Tak oto przedstawia się tradycja pisana. Kimmerowie występują w niej jako społeczeństwo równe innym w Azji Mniejszej, jako naród, który stworzył państwo z dziedziczną władzą, silne z wojskowego punktu widzenia. Społeczeństwo Kimmerów było znacznie zhierarchizowane, podzielone na co najmniej trzy kategorie: królów, wodzów (posłanych przez Dugdamme do Aszurbanipala) czy „naczelników osad" i szeregowych wojowników.

W Azji Mniejszej istnieją także archeologiczne dowody obecności Kimmerów. W muzeach Turcji składają się na nie serie brązowych grotów strzał. W Sardes, w warstwie datowanej na połowę VII wieku p.n.e. znaleziono but pochwy miecza

---

[15] Tekst C-48, *Svoda akkadskich tekstov, upominajuščich kimmerijcev i skifov*, in: Ivančik, *Kimmerijcy., op.cit.*

[16] Tekst C-51, *ibidem.*

[17] A.I. Ivančik, *Voiny-psy. Mužskie sojuzy i skifskie vtorženija v Perednjuju Aziju*, Sovetskaja ètnografija 1985, fasc. 5, p. 38-48

[18] M.I. Artamonov, *Kimmerijs'ka problema*, Archeologija 1973, fasc. 9, p. 3-15; *idem*, *Kimmerijcy...*, *op.cit.*, p. 62 sq.

w formie zwiniętego drapieżnika. Za kimmeryjskie uważa się pochówki z Norszun--tepe i Imirler, a także niektóre inne znaleziska na Zakaukaziu i w Turcji[19].

Znacznie bardziej złożona jest sytuacja, jeśli chodzi o kimmeryjskie zabytki archeologiczne na stepach wschodnioeuropejskich. Jak już wspomniano, do dzisiaj nie ma żadnego pewnego wyjaśnienia tego zagadnienia. W końcu wieku XIX i na początku XX wieku Kimmerom przypisywano praktycznie wszystkie stepowe znaleziska epoki brązu[20]. W rezultacie wprowadzenia przez W.A. Gorodcowa chronologicznego różnicowania zabytków tej epoki Kimmerów zaczęto wiązać z kulturą najpóźniejszą – zrębową, początkowo ogólnie[21], a następnie z jej późniejszymi fazami[22]. W latach siedemdziesiątych XX wieku A.I. Terenożkin i W.A. Ilinska ponownie utożsamili z Kimmerami całą kulturę zrębową[23]. Wspomniana wyżej lokalizacja Kimmerów na północno-zachodnim Kaukazie stworzyła podstawę dla przypisywania im późnobrązowych znalezisk z tego obszaru. Tak więc E.I. Krupnow za kimmeryjski uznał przykubański okręg metalurgiczny wyodrębniony przez A.A. Iessena, wskazując przy tym na związki tego okręgu z kulturami stepowymi, w tym także kimmeryjskimi[24]. L.A. Jelnicki utożsamił Kimmerów z kulturą kobańską, chociaż jednocześnie niezbyt logicznie uważał, że są oni „produktem" mitologii greckiej[25]. Gdy upowszechniła się hipoteza wiążąca genezę Scytów z kulturą zrębową i gdy zaczęto uważać nosicieli tej kultury za Protoscytów, B.N. Grakow i M.I. Artamonow wysunęli przypuszczenie, że Kimmerowie byli przedstawicielami kultury katakumbowej, wypartej z naszych stepów przez protoscytyjską kulturę zrębową[26]. Zastąpienie kultury katakumbowej przez kulturę zrębową następuje w wiekach XV-XIII p.n.e., a w Azji Mniejszej, jak już wspomniano, Kimmerowie pojawiają się dopiero w VIII wieku p.n.e., ewidentnie w drugiej jego połowie. Dlatego utożsamianie Kimmerów z kulturą katakumbową nie wydaje się przekonywujące.

Od lat siedemdziesiątych XX wieku uwagę skupiono głównie na znaleziskach pochodzących z okresu VIII-VII wieku p.n.e. – tzw. czernogorowskich (kamyszewacho-czernogorowskich) i nowoczerkaskich – występujących na Północnym Nadczarnomorzu i na Północnym Kaukazie.

Eponimem grupy czernogorowskiej jest pochówek z chutoru Czernogorowskiego okręgu donieckiego na Ukrainie (d. powiat iziumski guberni charkowskiej) przebada-

---

[19] H. Hauptmann, *Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien*, in: *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz am Rhein 1983; A.I. Ivančik, *K voprosu ob ètničeskoj prinadležnosti i archeologičeskoj kul'ture kimmerijcev*, vol. 1, *Kimmerijskie pamjatniki Perednej Azii*, Vestnik drevnej istorii 1994, fasc. 3.

[20] D.Ja. Samokvasov, *Osnovanija chronologičeskoj klassifikacii mogil'nych drevnostej Evropejskoj časti Rossii*, Varšava 1892.

[21] V.A. Gorodcov, *K voprosu o kimmerijskoj kul'ture* [Trudy sekcii RANION, vol. 3], Moskva 1928.

[22] O.A. Krivcova-Grakova, *Alekseevskoe poselenije i mogil'nik*, Trudy Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja 17, 1948, p. 159 sq, 163 sq.

[23] V.A. Illins'ka, O.I. Terenožkin, *Archeologiâ Ukrainskoi RSR*, vol. 2, *Skifskij period*, Kiiv 1971; A.I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, Kiev 1976, p. 19 sq.

[24] E.I. Krupnov, *Drevnjaja istorija Severnogo Kavkaza*, Moskva 1960, p. 115 sq.

[25] L.A. El'nickij, *Kimmerijcy i kimmerijskaja kul'tura*, Vestnik drevnej istorii 3, 1949.

[26] M.I. Artamonov, *K voprosu o proischoždenii skifov*, Vestnik drevnej istorii 2, 1950, p. 42; B.N. Grakov, *Skify*, Moskva 1971, p. 25; Artamonov, *Kymmerijs'ka...*, *op.cit.*, p. 4.

ny w roku 1901 przez W.A. Gorodcowa[27]. W grobie znaleziono brązowe wędzidła z zakończeniami strzemiączkowymi, parę krępulców w formie prętu z trzema otworami i kilka niewielkich blaszek. Później odkryto także wędzidła z trójkątnymi zakończeniami, krępulce z zakończeniami w formie grzybków i krępulce z otworami w formie trzech rurek, brązowe groty włóczni, niewielkie brązowe trzpieniowate noże z wygiętym grzbietem, bimetaliczne miecze i sztylety, kamienne bojowe młotki i toporki o cylindrycznym kształcie, czekany, okrągłe buławy, maleńkie półksiężyce z trzema wypukłościami[28], ósemkowate blaszki[29].

Grupa nowoczerkaska wzięła swą nazwę od skarbu odlewnika, który odkryto w 1939 roku w Nowoczerkasku nad Donem. Na skarb ten składały się trzy egzemplarze wędzideł z dwukółkowymi zakończeniami, z których jedno wędzidło miało dodatkowe ogniwa dla mocowania wodzy, para krępulców o łyżeczkowym kształcie z trzema pętlami, forma do odlewania grotów strzał z długą tulejką i niewielką romboidalną główką, czterograniasty trzpień podobny do szydła i topór pierwszego typu kobańskiego[30]. Nagromadzenie materiału pozwoliło na rozszerzenie tego inwentarza. Obecnie zalicza się do niego bimetaliczne sztylety, cylindryczne kamienne młotki i kamienne toporki, brązowe zoomorficzne siekiery (buławy?), młotki z rozszerzającym się w części środkowej korpusem, groty strzał o długich tulejkach, z romboidalnymi i owalnymi główkami, dwupiórowe groty strzał z piórami w kształcie kolców, trójpętlowe krępulce wędzideł z zakończeniami w formie łopatki, trójpętlowe krępulce o prostym, lekko wygiętym pręcie, blaszki z czworokątną gwiazdką, niektóre typy brązowych grotów kopii i blaszki w kształcie półksiężyca[31]. W.R. Erlich dodał brązowe detale wozów: odlewane obręcze kół płaskie w przekroju, cylindryczne, odlewane przewleczki, koła z ruchomymi mufami[32]. Łatwo zauważyć, że część przedmiotów charakterystyczna jest dla obydwu grup, np. bimetaliczne sztylety. Uważa się, że zabytki typu nowoczerkaskiego są bardziej rozpowszechnione na terenach wschodnich i na Kaukazie[33]. Jednakże pojedyncze znaleziska odnotowujemy także na zachodzie, przeważnie na Równinie Węgierskiej, co jest interpretowane jako świadectwo kimmeryjskich wypraw w ten rejon[34].

---

[27] V.A. Gorodcov, *Rezul'taty archeologičeskich issledovanij v Izjumskom uezde Char'kovskoj guberni 1903 g., Trudy XII Archeologičeskogo s'ezda*, vol. 1, Moskva 1905, p. 174-340.

[28] Terenožkin, *Kimmerijcy, op.cit.*, p. 200 sq.

[29] O.R. Dubovskaja, *Voprosy složenija inventarnogo kompleksa černogorovskoj kul'tury*, Archeologičeskij al'manach 2, 1994, p. 137-160; V.V. Potapov, *Pamjatniki predskifskogo i skifskogo vremeni na juge Vostočnoj Evropy* [Materialy i issledovanija po archeologii Rossii, vol. 1], Moskva 1997.

[30] A.A. Iessen, *K voprosu o pamjatnikach VIII-VII vv. do n.è. na juge Evropejskoj časti SSSR. (Novočerkasskij klad 1939 g.)*, Sovetskaja archeologija 18, 1953, p. 49-110.

[31] V.B. Vinogradov, S.L. Dudaev, A.P. Runič, *Kimmerijsko-Kavkazskie svjazi*, in: *Skifija i Kavkaz*, Kiev 1980, p. 184-199.

[32] V.R. Èrlich, *U istokov panneskifskogo kompleksa*, Moskva 1994.

[33] S.B. Valčak, *Predskifskie kolesnicy i „novočerkasskie klady" (nekotorye dopolnenija k probleme), Pamjatniki predskifskogo i skifskogo vremeni na juge Vostočnoj Evropy* [Materialy i issledovanija po archeologii Rossii, vol. 1], Moskva 1997, p. 53.

[34] J. Chochorowski, *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*, Kraków 1993; V.R. Èrlich, *K probleme svjazej Predkavkaz'ja i Srednej Evropy v novočerkasskij period* [Materialy i issledovanija po archeologii Rossii, vol 1], Moskva 1997.

Wśród badaczy nie ma jednomyślności co do chronologii i etnicznej przynależności tych grup. A.I. Terenożkin uważał je za przedstawicieli ostatnich faz kimmeryjskiej kultury zrębowej, datując znaleziska typu czernogorowskiego na okres od wieku IX po połowę VIII wieku p.n.e. (900-750 p.n.e.), natomiast zabytki typu nowoczerkaskiego – od połowy VIII wieku do połowy VII wieku p.n.e. (750-650 p.n.e.)[35]. Z tym poglądem zgadzała się A.I. Mieliukowa[36]. Natomiast inni badacze, przyjmując, że Kimmerowie i Scytowie jakiś czas żyli razem na stepach południowo-wschodniej Europy, uważają wymienione grupy za odmienne etnicznie, w znacznej mierze synchroniczne. A.M. Leskow datuje znaleziska czernogorowskie na okres od połowy wieku VIII po początek VII wieku p.n.e., a zabytki nowoczerkaskie na okres obejmujący koniec wieku VIII i początek trzeciej ćwierci VII wieku p.n.e. Pierwsze z nich przypisuje Kimmerom, drugie zaś Scytom[37]. Przeciwnego zdania jest N.L. Czlenowa, która uważa, że znaleziska czernogorowskie są pochodzenia scytyjskiego, a nowoczerkaskie – kimmeryjskiego. Jedne i drugie datuje na VII wiek p.n.e.[38] Przedstawiona wyżej różnorodność opinii wynika z niedostatku jednoznacznych danych zawartych w materiale archeologicznym. W rezultacie tej sytuacji badacze obecnie wolą unikać interpretacji etnicznej wspomnianych zabytków, ograniczając się do zagadnień chronologii i terytorialności. Z punktu widzenia archeologów prowadzących badania na Kaukazie sytuacja jest tym bardziej złożona, że znalezione na Kubaniu dość liczne zabytki typu nowoczerkaskiego i czernogorowskiego uważane są za „protomeockie".

Tłum. J. Scholl

Cimmerians

ABSTRACT

The first tribe of nomads inhabiting the vast steppes of south-eastern Europe mentioned in the written sources are the Cimmerians. Unfortunately, their origin and decline is obscure whereas their material culture is still little understood. Thanks to information in Greek and Akkadian sources somewhat more is known of their history during invasions on the kingdoms of Asia Minor. Finds often associated with the Cimmerians include weapons and elements of horse harness which have surfaced on territory inhabited by them.

Transl. by A. Kinecka

---

[35] Terenožkin, *Kimmerijcy*, *op.cit.*, p. 22 sq.

[36] A.I. Meljukova, *Predskifskij (kimmerijskij) period v stepi i lesostepi Vostočnoj Evropy* in: *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, [Archeologija SSSR], Moskva 1989.

[37] A.M. Leskov, *Pogrebenie konnych voinov VIII-VII vv. do n.è. v stepjach Pričernomor'ja. Tret'ja vsesojuznaja konferencija istorikov oružija. Tezisy dokladov i soobščenij*, Leningrad 1972; *idem*, *Die skytischen Kurgane*, Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Urgeschichte, 5. Jahrgang, 1974, Sondernummer; *idem*, *Zaključitel'nyj ètap bronzovogo veka na juge Ukrainy, nachodki, problemy*, Leningrad 1981; *idem*, *O chronologičeskom sootnošenii pamjatnikov načala železnogo veka na juge evropejskoj časti SSSR*, in: *Drevnosti Evrazii v skifo-sarmatskoe vremja*, Moskva 1984.

[38] N.L. Členova, *Olennye kamni kak istoričeskij istočnik (na primere olennych kamnej Severnogo Kavkaza)*, Novosibirsk 1984.